

La Renaixença, els processos de nacionalització i la regionalització de la nació a debat

Jordi Roca Vernet

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història i Arqueologia
Carrer de Montalegre, 6
08001 Barcelona
jrocavernet@ub.edu

RESUM: A partir del llibre de Joan Lluís Marfany, l'article proposa algunes reflexions teòriques sobre el significat de la Renaixença, el procés de construcció nacional i l'abast i l'impacte dels processos de nacionalització a Catalunya. També es recullen les diverses aportacions historiogràfiques fetes sobre la revolució liberal i els regionalismes en l'estudi del nacionalisme.

PARAULES CLAU: nacionalització, identitat nacional, Renaixença, regionalisme, revolució liberal, construcció nacional.

*The Renaixença, processes of nationalization
and regionalization of the nation*

ABSTRACT: Based on the book by Joan Lluís Marfany, this article proposes some theoretical reflections on the significance of the Renaixença, the process of nation-building, and the scope and impact of nationalization processes in Catalonia. It also considers the various historiographic contributions made concerning the Liberal Revolution and regionalisms in the study of nationalism.

KEYWORDS: nationalization, national identity, Renaixença, regionalism, liberal revolution, nation-building.

La Renaixença

Sovint els temes que s'aprenen de petit a l'escola són inqüestionables i es recorden amb uns afectes nostàlgics que no impedeixen pas la seva revisió. La Renaixença és un d'aquells tòpics que fa temps que ha estat revisat i reinterpretat pels especialistes, però la ciutadania encara no se l'ha apropiat i les noves generacions d'escolars no han crescut prou per generar nous paisatges comuns evocadorament nostàlgics d'un relat comú.

La historiografia, sota el guiatge de Josep Domingo¹ i Magí Sunyer,² ha definit que la Renaixença sorgeix durant el segon lustre de la dècada dels cinquanta amb la publicació d'un conjunt d'obres de temàtica històrica, el reconeixement de la rellevància cultural de la llengua catalana i la celebració dels Jocs Florals. La historiografia ha debatut cadascun d'aquests aspectes. Mentre que Albert Rossich,³ en relació amb la llengua, ha subratllat la continuïtat de la literatura catalana durant la primera meitat del segle XIX, Joan Lluís Marfany⁴ ha mostrat que el català pateix una realitat marcada per la diglòssia, que la converteix en un llengua subalterna. Per la seva part, Domingo ha interpretat els Jocs Florals com una expressió intel·lectual i material de les expectatives que tenen les elits emergents, les burgesies, per projectar la seva ambició de domini en la transformacions que viu la ciutat de Barcelona.⁵

1 Josep DOMINGO, «Sobre la Renaixença», *L'Avenç*, núm. 390, 2013, p. 26-35.

2 Magí SUNYER, «La Renaixença, una paradoxa en tres actes, i un pròleg», *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXVI, 2015, p. 95-114.

3 Albert ROSSICH, «Els papers de la societat pírca. Una troballa il·luminadora», *L'Avenç*, núm. 391, 2013, p. 24-35.

4 Joan Lluís MARFANY, *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008.

5 Josep M. DOMINGO, «El projecte "Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme"», a Josep M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Modernització i romanticisme*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2011, p. 11-76.

La Renaixença és un moviment burgès que projecta l'anhel de transformació de la realitat catalana a través de la seva projecció vers un passat irreal al servei de les necessitats del present. Per tant, l'ús del català, la història o les expressions festives de caràcter historicista en períodes precedents té un sentit completament diferent del que li atorga la Renaixença. Abans del segon lustre dels cinquanta no podia haver sorgit perquè calia que es produís la fallida completa del model de transformació del progressisme i l'èxit rotund de la monarquia com a element vertebrador del règim liberal i de la construcció nacional conseqüent. Domingo ha interpretat la Renaixença com la metàfora construïda pels mateixos intel·lectuals de mitjan segle XIX per establir un nou ordre i així diferenciar-se de les generacions precedents, que denigren com a decadents. També apunta que el terme es consolida en la mesura que es produeix una densa activitat erudita, publicista i divulgativa que representa un canvi en les expectatives col·lectives. La Renaixença esdevé una eina de representació sota l'ambició del domini burgès en el qual es relliga una projecció col·lectiva amb un passat gloriós a fi d'oferir «el confort de la coherència i la continuïtat de la comunitat imaginada enfront de les fractures desconcertants de la contemporaneïtat». D'aquesta manera, la Renaixença és interpretada com l'episodi local d'un procés d'afirmació en el món atlàntic i europeu de la societat burgesa liberal emergent després de la sortida de l'Antic Règim, i alhora també s'insereix en un marc de renaixement general espanyol⁶ que s'estén per altres territoris amb la finalitat de reforçar la monarquia i aprofundir en els processos de nacionalització.

Des de la perspectiva dels estudis sobre el nacionalisme, Angel Smith⁷ ha escrit que en la Renaixença conviuen dos pilars potencial-

6 Josep DOMINGO, «Sobre la Renaixença», p. 35.

7 Angel SMITH, *The Origins of Catalan Nationalism, 1770-1898*, Londres i Nova York, Palgrave MacMillan, 2012; i Angel SMITH, *Ideological Reception and Group Interest: the case of Liberalism and Catalan Bourgeois Elites, 1833-1868*, en premsa.

ment contradictoris, un dels quals emfasitza el component catòlic dels costums i les tradicions catalanes que es veuen amenaçades per la centralització liberal, i un altre de cosmopolita i modern que considera que amb l'adopció de mesures lliurecanvistes es posen en perill la industrialització i la modernització de la nació espanyola. Joan Fuster⁸ afegeix que els conservadors i els progressistes catalans havien fracassat a l'hora de fer valdre els interessos dels industrials en les institucions i a través de la Renaixença cercaren «construir un nou consens interior i nova legitimitat» per defensar aquells interessos. Per tant, la Renaixença s'erigia, segons el parer de Fuster, en una reivindicació de la història catalana com l'autènticament liberal, en contraposició amb el model centralitzador dels moderats, i l'acompanyava d'una operació que prestigiava la llengua, retornant-la als usos cultes.

Recentment, Joan Lluís Marfany ha dedicat una obra monogràfica a la Renaixença amb la pretensió d'oferir una interpretació definitiva sobre aquesta temàtica. Joan Lluís Marfany és professor emèrit de la Universitat de Liverpool. La seva producció acadèmica ha estat determinada pel materialisme històric i fonamentada en un marxisme cultural que interpreta la ideologia com una expressió de l'hegemonia cultural que cohesiona la societat. Marfany ha publicat llibres rellevants per a la història de la llengua i del catalanisme que han suscitat extensos debats tant acadèmics com en l'opinió pública catalana. La darrera de les seves obres tampoc no ha quedat exempta del debat mediàtic i acadèmic. En aquest llibre Marfany dedica gairebé mil pàgines a l'anàlisi del sorgiment del nacionalisme espanyol a Catalunya des de finals del segle XVIII fins a la primera meitat del XIX a través, primer de l'estudi de símbols i mites, i després de

8 Joan FUSTER, «La descoberta de la cultura nacional per les lletres en el marc del liberalisme centralista», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xxvi, 2015, p. 75-93, esp. p. 89.

l'estudi de la ideologia regionalista catalana, forjada per la burgesia com a element complementari i subordinat al nacionalisme espanyol. La conclusió de l'obra posa en relació les dues ideologies amb el desenvolupament industrial de Catalunya i la seva problemàtica política, per tal d'argumentar que totes dues eren una conseqüència derivada d'aquella realitat socioeconòmica. L'autor exposa les seves intencions en un capítol inicial, «Justificació», on insisteix que el llibre pretén combatre «un corrent historiogràfic d'inspiració nacionalista que no sols no sembla tenir cap escrúpol de posar la història al servei de la causa política, sinó que sembla convençuda que aquesta és la seva principal funció». A parer de l'autor, a Catalunya s'ha instituït un relat historiogràfic segons el qual els catalans van ser sotmesos a «un poder aliè» i van sofrir les seves represàlies després de la derrota del 1714, però van mantenir «una actitud resistent i una constant voluntat de restauració de la seva plenitud nacional, durant molt de temps per força callades, dissimulades, sublimades en d'altres sentiments».⁹ El llibre té com a punt de partida l'obra de Josep Maria Fradera¹⁰ i la seva tesi sobre «el doble patriotisme», però la modifica i la complementa en la seva conclusió, centrant-se en l'anàlisi de les expressions de nacionalisme espanyol produïdes a Catalunya.

9 Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2017, p. 7-24.

10 Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida: patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992; Josep M. FRADERA, «El proyecto liberal catalán y los imperativos del doble patriotisme», *Ayer*, núm. 35, 1999, p. 87-100; i Josep M. FRADERA, *La pàtria dels catalans. Història, política, cultura*, Barcelona, La Magrana, 2009.

La revolució liberal en la monarquia borbònica

Tot i el remarcable treball realitzat per Marfany, el plantejament de l'obra obvia la renovació historiogràfica que s'ha produït des de la història social i cultural de la política en l'estudi de la revolució liberal i dels processos de nacionalització a Espanya, que han ofert una explicació més complexa i més profunda sobre l'abast de la transformació de la societat espanyola en la primera meitat del segle XIX. Aquesta línia de recerca ha abandonat els principals debats de les dècades dels seixanta i els setanta del segle XX, com ara l'èxit o el fracàs de la revolució burgesa, o la consideració que aquesta revolució es reduïa a un mer acord *lampedusà* entre les velles i les noves elits per establir un nou règim polític i econòmic. S'aborden ara nous debats com quina relació s'estableix entre la noció d'imperi i la de nació; si la religió catòlica fou el límit de la condició de ciutadania dels espanyols; la influència del constitucionalisme jurisdiccional i de les normatives electives municipals en el desenvolupament de la Constitució del 1812; i la pluralitat d'espais de representació política i de definició de la ciutadania, entre d'altres. Els estudis històrics recents s'han ocupat de la construcció d'identitats socials, polítiques, culturals i de gènere a partir de l'anàlisi cultural i política dels discursos i les pràctiques, i han ofert interpretacions més precises i acurades sobre les accions i els comportaments dels ciutadans. Aquestes recerques han subratllat aspectes com: la rellevància de comprendre el significat dels conceptes en els seus contextes; la identitat com una construcció cultural fruit d'una negociació amb altres identitats i en la qual participen conscientment els ciutadans amb les seves accions; la divergència entre la intencionalitat en la producció dels discursos i la recepció i la reformulació d'aquests; la gestació de discursos i pràctiques socioculturals en diàleg amb altres identitats tot i que representin relacions de poder desigual; la influència en les elits dels discursos que emanen de les classes subalternes; la circulació d'idees i persones en distintes realitats

nacionals gestant espais transnacionals i condicionant l'adscripció dels individus a una identitat nacional o altra; i la permeabilitat de les identitats nacionals en funció de les mirades externes i les autopercepcions.

Aquesta profunda renovació ha remogut els fonaments interpretatius de la primera meitat del segle XIX sobre l'estudi de la història dels processos de nacionalització obrint-se a nous àmbits d'anàlisi fins fa un temps aliens al nacionalisme, com ara l'urbanisme, l'arquitectura, l'escultura monumental, el paisatge, la moda, la dansa, la música, el teatre, la literatura, els toros, etc. Paradoxalment, és precisament en l'estudi d'aquestes noves temàtiques de recerca sobre el nacionalisme on el llibre de Marfany es revela més innovador, original i atractiu, ja que abandona la cotilla ideològica de l'obra i demostra un coneixement exhaustiu de les fonts primàries que contrasta amb la manca de ressò d'estudis precedents, sobretot de fora de l'àmbit català, en camps que podrien matisar o de vegades impugnar algunes de les seves hipòtesis. Tot i això, el llibre ofereix reflexions molt cabdals i intel·ligents sobre l'extensió d'un anticastellanisme entre els liberals regionalistes catalans que conviu amb la fascinació que els desperta l'andalusisme, sobre la popularitat de les obres teatrals franceses, traduïdes o imitades, en un nombre superior a les produccions espanyoles de temàtica nacional i la polèmica que això suscita, o sobre els debats entorn del significat de les escultures commemoratives, etcètera, entre d'altres.

Processos de nacionalització

Els investigadors de diverses disciplines de les ciències socials i humanes han considerat el procés de construcció nacional com un procés obert als diversos subjectes històrics i a les pràctiques quotidianes que produeixen i reproduïxen les identitats nacionals, uns processos en els quals no sempre s'imposa la tendència homogeneïtzadora, sinó, a ve-

gades, la diferència i el conflicte. En els darrers temps, la historiografia sobre els processos de nacionalització espanyols —de Coro Rubio,¹¹ Alejandro Quiroga,¹² Ferran Archilés¹³ o Xavier Andreu—¹⁴ ha insistit en aquestes qüestions. La nació, entesa com a categoria o símbol, ha estat una font de legitimitat per a diversos actors històrics, per la qual cosa han intentat definir-ne o fixar-ne el significat. Per tant, el significat de la nació espanyola ha estat canviant en el període analitzat per Marfany arran de l'interès que nombrosos actors històrics han tingut per apropiarse-la i així legitimar-se. Per això, reduir el significat de la nació espanyola a Catalunya al que li atorga la burgesia industrialista catalana és poc aclaridor: d'una banda, perquè li atorga una supremacia i un dirigisme elitista sobre altres agents històrics, fonamentats en identitats polítiques, socials o de gènere, en els processos de construcció nacional; i, de l'altra, perquè ens ofereix una visió teleològica del significat de nació en funció de realitats polítiques i culturals posteriors, i no té en compte que el seu significat s'estava negociant entre diversos agents històrics a través dels conflictes polítics, culturals i socials, agents que podien ser la monarquia o l'Església.

En aquesta recerca Marfany s'ocupa del procés de construcció de la identitat nacional i el vincula a l'era de les revolucions, alhora que menysté qualsevol expressió de configuració de la identitat nacional

11 Coro RUBIO POBES, «Centinelas de la Patria. Regionalismo vasco y nacionalización española en el siglo XIX», *Historia Contemporánea*, núm. 53, 2016, p. 393-425.

12 Alejandro QUIROGA, «La nacionalización en España. Una propuesta teórica», *Ayer*, núm. 90, 2013, p. 17-38.

13 Ferran ARCHILÉS, «¿Una nación invertebrada o diversa? La nacionalización española en el largo siglo XIX», a César RINA SIMÓN (ed.), *Procesos de nacionalización e identidades en la península ibérica*, Cáceres, Publicaciones de la Universidad de Extremadura, 2017, p. 75-93. Ferran ARCHILÉS, «Lenguajes de nación. Las “experiencias de nación” y los procesos de nacionalización: propuestas para un debate», *Ayer*, núm. 90, 2013, p. 91-114.

14 Xavier ANDREU, *El descubrimiento de España: Mito romántico e identidad nacional*, Madrid, Taurus, 2016; i Xavier ANDREU, «Nacionalismo español y culturas políticas. El comienzo de una buena amistad», *Historia y Política*, núm. 34, 2015, p. 355-381.

espanyola en una etapa precedent a l'esclat de la Revolució Francesa. Aquesta proposta tan tradicional des de la perspectiva cronològica presenta alguns inconvenients, com ara quan es configuren els mites nacionals (les resistències de Numància i Sagunt, la batalla de Cova-donga, el rei Pelai o el Gran Capità, Gonzalo Fernández de Córdoba)¹⁵ que s'associaran a la mobilització dels catalans durant la Guerra de la Independència. Per altra banda, Marfany omet símbols com el lleó, que identifica amb la Corona espanyola, que no assoleixen un grau de consens fins a la fi de la guerra, ja que la *Gazeta de Catalunya*, òrgan de premsa de la Junta Superior de Catalunya i posteriorment de la Diputació Provincial de Catalunya, i que utilitza en la seva capçalera durant aquells anys un gravat on apareixen, per una banda, el lleó amb l'escut de la Corona castellana i, per l'altra, un unicorn amb l'escut de la Corona catalanoaragonesa, i una cinta que els aplega i diu: «La Constitución ha hermanado las familias de la península».¹⁶ Per tant, la tendència cap a la castellanització dels mites i símbols nacionals s'inicià abans de la Guerra de la Independència i continuà després d'aquesta, malgrat l'enorme difusió que tingué l'anticastellanisme tant durant el conflicte com després. La historiografia modernista ha destacat que als segles XVII i XVIII es configurà gradualment un discurs sobre la monarquia hispànica en clau castellana.¹⁷ Per als catalans la guerra esdevé un mite fundacional de la nació espanyola, com afirma Marfany, però cal precisar que no sempre i no tots els mites són compartits per totes les opcions nacionalistes espanyoles a Catalunya. Un exemple d'això va ser la història de les víctimes executades a Barcelona acusades d'haver conspirat contra les tropes ocupants napoleòniques, que va convertir-se en un símbol de la monar-

15 Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol*, p. 140-145.

16 *Gazeta de Catalunya*, 14 de novembre de 1813, núm. 5, p. 1.

17 Ricardo GARCÍA CARCEL, *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*, Barcelona, Galaxia Gutenberg i Círculo de Lectores, 2011.

quia absolutista de Ferran VII,¹⁸ Un altre cas seria la celebració del 2 de maig, que a la fi del Trienni Liberal fou reivindicada tant per reialistes (contrarevolucionaris) com per moderats, que monopolitzaren la seva rememoració a la dècada dels trenta, mentre que en altres regions de la monarquia prosseguí en mans dels progressistes.¹⁹ Per tot plegat, a Catalunya els símbols nacionals vinculats a la Guerra foren apropiats i resignificats per alguns col·lectius, oferint-los significats distints respecte d'altres regions de la monarquia.

És encomiable l'esforç de Marfany d'observar si el nacionalisme s'estén entre els sectors populars i obrers per arribar a la conclusió que «la lluita de classes els empenyia inexorablement cap a una creixent visió classista de les coses». Ara bé, les recerques de Jesús de Felipe²⁰ i fins i tot les de Genís Barnosell²¹ posaren aigua al vi en aquesta afirmació, ja que il·lustren com aquests sectors populars empenen un discurs liberal, legitimant-se a través de la nació, per tal de fer sentir les seves demandes. Si no hagués estat així, resultaria difícil d'entendre per què els obrers es van sumar entusiastament a la causa del general Espartero el 1856 o per què es van mobilitzar en favor de la Guerra del Marroc del 1860.²² No obstant això, el llibre de Mar-

18 Jordi ROCA VERNET, «La Restauración de Fernando VII: la transformación reprensiva y autoritaria de la monarquía. Barcelona, de Manuel Casamada a Luis Lacy», *Rúbrica Contemporánea*, vol. 4, núm. 8, 2015, p. 5-28.

19 Jordi ROCA VERNET, «Fiestas cívicas en la revolución liberal: entusiasmo y popularidad del régimen», *Historia Social*, núm. 86, 2016, p. 71-90.

20 Jesús de FELIPE, «La orientación del movimiento obrero hacia el republicanismo en España en el siglo XIX (1840-1860)», *Historia y Política*, núm. 25, 2011, p. 119-148.

21 Genís BARNOSELL, «Consens i revolució. Poble i nació a la Barcelona de la Revolució Liberal, 1835-1843», *Barcelona. Quaderns d'Història*, núm. 10, 2004, 137-170; i Genís BARNOSELL, «¿Un reformismo imposible? Organización obrera y política interclasista (Cataluña, 1820-1856)», a S. CALATAYUD, J. MILLÁN i M. C. ROMEO (ed.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX. Nuevos enfoques*, Valencia, València, Publicacions Universitat de València, p. 217-262.

22 Albert GARCÍA BALANÀ, «Patria, plebe y política en la España isabelina: la guerra de África en Cataluña (1859-1860)», a Eloy MARTÍN CORRALES (coord.), *Marruecos y el co-*

fany resulta extremament suggeridor quan analitza com els símbols nacionals salten de les files liberals a les reaccionàries des de bon començament o com els símbols nacionals que articularen el liberalisme revolucionari, com ara el mite dels comuners, passen a les mans dels moderats, situació que aparentment no es produí en altres territoris nacionals.

Els historiadors no haurien de legitimar la immutabilitat de les nacions, ja que aquestes, com a construccions culturals, són conjunturals i canviants, i la seva historicitat depèn dels agents històrics que cerquen la seva legitimitat sobre ella i malden per adaptar el seu significat als seus interessos. Per tot plegat, cal veure el nacionalisme com un factor consubstancial a la majoria d'agents històrics de la primera meitat del segle XIX, com ho són els moderats, els progressistes, els republicans, la monarquia, etc. Ara bé, majoritàriament la historiografia espanyola²³ no anomena nacionalistes a tots els col·lectius que empraren la nació com a font de legitimitat durant el segle XIX: no anomena nacionalistes ni als diputats de Cadis que signaren la Constitució de 1812, ni a Baldomero Espartero quan combatia els carlins, ni a la reina Isabel II quan feia les seves visites arreu de la monarquia. Voldria creure que això és perquè ho creuen redundant i no un epítet, però sospito que no sempre és així. També m'agradaria creure que els estudis sobre els processos de nacionalització assumeixen la multiplicitat de propostes nacionalitzadores espanyoles que quedaren a les cunetes de les carreteres de la història, tot i que em sembla que això sovint tampoc és així.

lonialismo español (1859-1912): de la guerra de África a la "penetración pacífica", Barcelona, Bellaterra, 2002, p. 13-78.

23 Una de les poques excepcions és Pedro RUIZ TORRES, «Política social y nacionalización a finales del siglo XIX y en las primeras décadas del siglo XX», a Ismael SAZ i Ferran ARCHILÉS (ed.), *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, València, Premses Universitat de València, 2012, p. 15-38, esp. p. 30.

Metodològicament hauria estat interessant que Marfany fes una interpretació cultural i en clau política dels símbols, els discursos i les pràctiques socials, en lloc de fonamentar els discursos en el concepte d'ideologia burgesa, que és determinat per l'estructura socioeconòmica en clau marxiana. Una de les aportacions de Marfany és que constata la preocupació dels liberals catalans per construir l'esperit nacional, i això el porta a analitzar de quina manera pretenen que la ciutadania adquireixi més esperit nacional a través de la seva rellevant participació en la divulgació del coneixement sobre el territori, la història, la llengua i la literatura de la nació. Potser també ens hagués estat útil de saber per què els liberals catalans són més conscients que la resta de liberals d'aquella necessitat, i quina relació té això amb el fallit intent de liderar el procés liberal revolucionari durant el Trienni Progressista (1840-1843). L'anàlisi de les dècades dels quaranta i els cinquanta a través de l'obra de Marfany fa evidents diverses iniciatives per combatre la manca d'esperit nacional. Si bé en un primer moment proliferaren les manifestacions poètiques evocadores de les victòries de la monarquia castellana o hispànica o la reivindicació de la representació d'obres teatrals de temàtica espanyola que s'identificaven amb les obres del segle d'or, ben aviat es va poder constatar que el públic consumia altres productes culturals, com ara teatre i sarsuelles que imitaven el model francès o els balls, la música i les peces teatrals de temàtica andalusa. Les dades aportades per Marfany en el camp del consum cultural demostren que els processos de nacionalització posteriors a la Revolució Liberal només tingueren èxit quan l'espanyolisme abandonà les referències i els mites castellans o del segle d'or i se centrà en el descobriment de la regió. Mentre que el regionalisme català oferia una determinada interpretació d'una identitat cultural, una tradició jurídica i un passat polític comú que s'incardinaven amb la nació espanyola, l'andalusa havia crescut moltíssim arran de l'èxit que havia despertat entre els europeus i s'havia erigit en una de les manifestacions regionals més populars arreu d'Espanya.

L'anticastellanisme de la societat catalana podria també ser la raó per la qual a Catalunya desaparegueren els mites nacionals castellans dels discursos nacionalitzadors, fins i tot els que havien tingut una presència multitudinària per haver-se vinculat al liberalisme revolucionari i progressista, com era el mite dels comuners, que després de la fi de la Revolució Liberal havia desaparegut completament malgrat que havia assolit uns nivells de popularitat extraordinària durant el Trienni Liberal quan una vessant de la identitat política exaltada se l'havia apropiat a través de la societat secreta dels comuners. L'extraordinària recerca de Marfany ens hauria de plantejar noves qüestions sobre com es va construir la identitat regional catalana a través del diàleg desigual amb les elits de la cort i de les Corts, que projectaren una desconfiança permanent envers el caràcter rebel dels catalans i el que percebien com una mostra de l'egoisme dels seus representants, atents a la defensa dels seus interessos en detriment dels nacionals.

Durant la Revolució Liberal s'empraren la cultura jurisdiccional i el discurs historicista per interpretar el desenvolupament del constitucionalisme liberal en clau cultural. A Catalunya això s'associà a tres manifestacions culturals historicistes: 1) la circulació i la reedició de texts jurídics, constitucionals o polítics publicats en la Catalunya del segle XVII que denotaven un antimonarquisme, un anticastellanisme i una tradició política i jurídica autòctona basada en el desenvolupament d'un model de monarquia mixta o temperada;²⁴ 2) la reivindicació continuada de la restitució dels espais i les institucions que representaven els greuges soferts per la societat catalana des de la derrota a mans de les tropes borbòniques, com ara la restauració de la Universitat, la recuperació del Palau de la Generalitat com a seu de les noves

24 Jordi ROCA VERNET, *Tradició constitucional i història nacional (1808-1823). Llegat i projecció política d'una nissaga catalana: els Papiol*, Lleida, Pagès i Fundació Ernest Lluch, 2011.

autoritats de la província i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i la destrucció de la Ciutadella i la venda d'una part dels terrenys per compensar tant les famílies expropiades per a la seva construcció com les víctimes liberals de la repressió de la monarquia borbònica entre 1817 i 1843;²⁵ 3) la proliferació de mites de la història de Catalunya associats a un model de virtuts exemplars per als ciutadans perquè representaven el contrapès de les institucions envers el poder del rei, mites entre els quals destaquen les figures de Joan Fiveller i Pau Claris, tant l'un com l'altre força coneguts entre els liberals catalans, com ho corrobora que fossin les dues principals alternatives per acompanyar el rei Jaume I a la façana de l'Ajuntament de Barcelona, principal expressió de l'escultura commemorativa durant la revolució;²⁶ 4) els liberals progressistes catalans denunciaren les manifestacions anticatalanes i les acusacions de rebel·lia que se'ls imputaren quan maldaren per incorporar alguns episodis històrics a la història nacional.²⁷ Per aquesta raó, fins i tot un moderat com Albert Pujol intervingué en diverses ocasions a l'Acadèmia de Bones Lletres per defensar els catalans de la imputació de rebel·lia, tan usual als anys trenta i quaranta, emparant-se en el relat de les guerres dels segles XVII i XVIII.

Durant els períodes més abrandats del procés revolucionari es multiplicaren les celebracions en espais com el Consell de Cent, la Ciutadella o el passeig de l'Esplanada, o el Palau de la Generalitat, que volia posar en relleu una tradició politicojurídica que es volia

25 Jordi ROCA VERNET, «Els historicismes de la revolució liberal: nous significats per als espais de Barcelona», *Cercles: Revista d'Història Cultural*, núm. 19, 2016, p. 305-330.

26 Jordi ROCA VERNET, «Las plazas y la representación de la nación liberal, Barcelona 1820-1857», a Pere GABRIEL, Jordi POMÉS i Francisco de Paula FERNÁNDEZ (ed.), *España Res publica. Nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)*, Granada, Comares, 2013, p. 11-23.

27 Jordi ROCA VERNET, «Juan Antonio Llinàs (1789-1854). El federalisme democràtic d'un liberal revolucionari», Pere GABRIEL (ed.), *Republicans catalans del segle XIX. Espanya i nació a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017, en premsa.

enarborar per interpretar el futur de la revolució abans que proliferés una producció cultural regionalitzada basada en la novel·la, el teatre i la història. Tot i que aquella situació també es produí en altres territoris de la monarquia, com ara València, Mallorca o Aragó, només va assolir rellevància política en el cas català, en la mesura que entre el Trienni Liberal i el Trienni Esparterista intentà liderar el procés revolucionari. L'estudi de Marfany omet el significat que tenen el discurs historicista i la tradició constitucional en el desenvolupament del liberalisme revolucionari a Catalunya, considerant-lo un mer precedent de la cultura regional que afluïrà un quart de segle després.

Regionalisme

Les recerques recents en l'àmbit de la història del nacionalisme s'han centrat en la redescoberta dels espais local, regional i transnacional en el procés de construcció de la identitat nacional. Eric Storm²⁸ afirma que les identitats col·lectives i territorials anteriors a la nacional no sempre foren absorbides per la moderna identificació amb la nació, però sí que foren transformades i en molts casos reforçaren el procés nacional. I alhora puntualitza que aquelles identitats territorials precedents es transformaren i participaren en la construcció nacional sense desaparèixer, malgrat que contribuïren al reforçament de l'auge del nacionalisme. Altres autors, com Joep Leerssen,²⁹ han emfasitzat la rellevància de la cultura de les ciutats en la construcció nacional, que tant pot integrar-se plenament en la identitat nacional com de-

28 Eric STORM, «The Spatial Turn and the History of Nationalism: Nationalism between Regionalism and Transnational Approaches», a Stefan BERGER i Eric STORM (ed.), *Writing the History of Nationalism*, Londres, en premsa.

29 Joep LEERSSEN, «The nation and the city: urban festivals and cultural mobilisation», *Nations and Nationalism*, núm. 21, 1, 2015, p. 2-20.

senvolupar una opció regionalista o un nacionalisme subestatal. D'aquesta manera, la cultura de la ciutat esdevé cabdal per comprendre els processos de negociació de les transicions entre el regionalisme i el nacionalisme, i alhora observar com les identitats regionals i nacionals tenen lloc a través i més enllà del moviment i dels inestables límits dels estats. Per tot plegat, la construcció de la identitat nacional esdevé un procés de negociació entre diverses identitats, entre elles algunes de caire territorial, per tal de configurar la nacional. També cal reconsiderar com es transformen i es modifiquen les identitats territorials i col·lectives precedents a la nacional espanyola i de quina manera aquestes participen en la construcció nacional sense desaparèixer. Així, en l'anàlisi de la identitat nacional cal recuperar la història de les cultures locals i regionals per entendre de quina manera es dugueren a terme els processos de nacionalització i com es definí la identitat nacional en relació amb aquelles cultures. Per altra banda, el desenvolupament d'una cultura regionalitzada una vegada consolidada la construcció nacional ha afavorit dinàmiques democratitzadores vinculades a la necessitat dels liberals d'incorporar i mobilitzar àmpliament la població, que ha afavorit també una reformulació de la identitat nacional. Durant l'etapa isabelina, l'estat-nació espanyol desenvolupà un model unitari i centralista amb la inestimable contribució de la monarquia i l'Església. El regionalisme va ser la manera com les elits territorialitzades, majoritàriament conservadores, acomboiaren la seva participació en el procés de construcció nacional després de les fallides alternatives descentralitzadores o federalitzadores desenvolupades durant la Revolució Liberal arran de la resposta autoritària, repressiva i centralitzadora dels governs isabelins. El regionalisme es defineix en relació amb la construcció de l'estat-nació i, per tant, es destaquen els elements que reforcen la formulació coetània de la identitat espanyola, com ara el catolicisme i la monarquia.

El llibre fa un esforç substancial per definir i distingir el regionalisme d'altres formulacions nacionalistes que volien projectar-se en

la construcció de l'estat liberal. El provincialisme és un concepte absolutament defenestrat per Marfany, que el considera anacrònic quan s'aplica als liberals nacionalistes i el qual només s'emprà per sumar les velles lleialtats «provincials» a la nació, i ho exemplifica a través de l'obra d'Antoni de Capmany. Marfany, quan l'esmenta, no aprofundeix en les dificultats que tenen els catalans per introduir elements de la seva catalanitat (història, mites, etc.) en el culte patriòtic d'abast nacional durant la revolució liberal. Això el porta a concloure que la manca d'un provincialisme liberal, indistingible del regionalisme, s'explica pel fet que la generació liberal revolucionària gaudia d'un nacionalisme d'una peça, i considera que als anys vint i trenta no fou necessària l'articulació d'un discurs regionalista per defensar els interessos de la burgesia industrial. L'única pega d'aquesta argumentació és que s'oblida de l'acció nacionalitzadora de la Corona i de les Corts, de quina manera els liberals catalans hi dialoguen, i com moderats i progressistes durant els anys de la revolució liberal empen símbols, mites i la història de Catalunya per enfrontar-se i dirimir quin és el model nacional espanyol que ha de prevaldre. Tot això es pot resseguir en la recopilació majestuosa de texts de Marfany, en els quals s'observen la catalanofòbia d'aquells agents nacionalitzadors i les picabaralles entre moderats i progressistes en les quals afloren l'anticastellanisme o la rebel·lia contra l'autoritarisme vinculades a les expressions historicistes de la catalanitat. És amb la consolidació del règim liberal quan l'extensió del regionalisme permet una incorporació massiva de les traces de la catalanitat al nacionalisme espanyol fet a Catalunya, que canvia l'autopercepció de la societat catalana vinculada a la modernització i alhora reforça el recel de les elits del centre cap a ella.

Potser una de les principals llacunes de l'obra de Marfany és la manca d'anàlisi de quines aportacions a la construcció nacional van fer els federals, majoritàriament republicans. El republicanisme dels trenta als seixanta fa una proposta nacionalitzadora significativa i

planteja una articulació nacional de base federal que encara no es coneix suficientment però que existeix als anys quaranta, cinquanta i seixanta, per la qual cosa Catalunya es converteix en un dels principals focus de republicanisme. La historiografia espanyola, amb Florencia Peyrou³⁰ o Román de Miguel,³¹ ha fet avenços significatius a través d'una anàlisi sistemàtica de la premsa, però per al cas català encara falten recerques, tot i els treballs d'Anna Maria Garcia Rovira³² per a la ciutat de Barcelona, de Josep Maria Pons³³ i Manuel Lladonosa per a la província de Lleida i els de G. Barnosell³⁴ i Albert García Balañà,³⁵ que han abordat el tema a través de l'estudi del sindicalisme i de les classes subalternes de Catalunya. Les recerques de García Balañà han posat en relleu la proximitat entre progressistes radicals i republicans durant el Trienni Esparterista i el Bienni Progressista a través de la milícia nacional, que esdevingué un espai de confluència i formació d'identitats polítiques. Durant la dècada dels cinquanta es prodigaren diverses formes de sociabilitat lúdica amb un component merament republicà, com ara els orfeons, les socie-

30 Florencia PEYROU, *Tribunos del pueblo. Demócratas y republicanos durante el reinado de Isabel II*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 2008.

31 Roman MIGUEL, *La pasión revolucionaria. Culturas políticas republicanas y movilización popular en la España del siglo XIX*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007.

32 Anna M. GARCIA ROVIRA, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*, Vic, Eumo, 1989.

33 Josep M. PONS i Manuel LLADONOSA, «Els camins cap al Republicanisme abans de 1868. L'exemple lleidatà», *Afers*, vol. 29, núm. 78, 2014, p. 547-568.

34 Genís BARNOSELL, «Republicanism, progresismo y sindicalismo en Cataluña durante el Trienio Esparterista (1840-1843)», *Historia y Política*, núm. 25, 2011, p. 93-118.

35 Albert GARCÍA BALANÀ, «El verdadero productor: Lenguaje y experiencia en la formación de las culturas políticas obreras», a M. C. ROMEO i M. SIERRA (coord.), *La España liberal, 1833-1874*, vol. II. M. PÉREZ LEDESMA i Ismael SAZ (dir.), *Historia de las culturas políticas en España y América Latina*, Madrid, Marcial Pons Historia i Prensas Universitarias de Zaragoza, 2014, p. 217-252; Albert GARCÍA BALANÀ, «Ordre industrial i transformació cultural a la Catalunya de mitjan segle XIX: a propòsit de Josep Anselm Clavé i l'associacionisme coral», *Recerques: Història, Economia i Cultura*, núm. 33, 1995, p. 103-134.

tats de carnaval o les societats de les rebotigues i la premsa. En aquests espais es duu a terme un procés de nacionalització que es contraposa amb el proposat des de les files de la burgesia liberal conservadora, representada per la Renaixença. La història del republicanisme català és determinant per entendre la irrupció d'una nació espanyola, de base municipalista, descentralitzada i amb pluralitat de sobiraniaes.

Marfany afirma que «ningú ha estat capaç fins ara d'identificar l'imprescindible nexa entre l'experiència juntista i el federalisme».³⁶ Ara bé, el model revolucionari juntista és cabdal per entendre els enfrontaments que es produeixen entre el Trienni Liberal (1820-1823) i el Trienni Progressista (1840-1843) en el desenvolupament d'un model de diputacions profundament descentralitzades que esdevenien cossos de representació política. La tensió entre una dinàmica centralitzadora i autoritària, i una d'autònoma i col·legial, és al centre del procés revolucionari liberal i, per tant, de la identitat nacional la configuració del règim liberal. Les recerques d'Antoni Moliner³⁷ demostren la reiteració, l'extensió i la representativitat d'aquesta pràctica revolucionària. No cal buscar la baula que porti del juntisme al republicanisme, sinó entendre que el juntisme fou una pràctica ritual de representativitat popular prestigiada que legitimà els processos revolucionaris i, consegüentment, formà part de diverses identitats polítiques que no sempre compartiren l'abast i la projecció d'aquesta pràctica en el temps.

El regionalisme, una ideologia —en paraules de Marfany— subordinada al nacionalisme espanyol i que el complementa, ha despertat un interès inusitat en l'opinió pública catalana quan s'ha vinculat al moviment cultural de la Renaixença. Per a l'autor, el regionalisme

³⁶ Joan Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol*, p. 478.

³⁷ Antoni MOLINER, *Revolución burguesa y movimiento juntero en España*, Lleida, Milenio, 1997.

a Catalunya és conseqüència d'una organització socioeconòmica distinta i de l'hostilitat de les elits espanyoles per satisfer les seves demandes en els òrgans de poder nacional. Per tant, la regionalització es concep per dinamitzar el procés de construcció nacional espanyola a Catalunya en funció de les necessitats dels que l'incentiven. De nou, observem que el procés de regionalització abasta més agents polítics i socials, i que té significats diversos per a cadascun d'ells. Després de centenars de pàgines de recopilar expressions de regionalismes entre moderats, progressistes i només de forma anecdòtica dels republicans, Marfany sospita que, malgrat la manca d'estudis sobre altres regionalismes de la monarquia, la força i l'expansió d'aquests no són comparables amb el català, i ho atribueix a la seva realitat socioeconòmica. Hauria pogut ser més incisiu i afirmar que la regionalització depèn inexorablement de la penetració de les identitats polítiques que remetien a la legitimitat nacional i, consegüentment, de la necessitat d'aquestes d'aconseguir projectar-se en els espais de presa de decisió nacionals. També hauria pogut plantejar-se per què els atributs culturals, socials i culturals de la nació es debaten profusament a Catalunya des del moment que esdevé un horitzó polític per als liberals. Per a l'autor, les posicions de moderats i progressistes catalans no admeten diferències en el seu regionalisme, ni tampoc la cronologia d'aquestes manifestacions, que es poden produir des de la dècada dels vint fins a finals dels cinquanta. Això sorprèn si es té en compte que la historiografia espanyola, amb els treballs de M. Cruz Romeo,³⁸ Jesús Torrecilla,³⁹ Rafael Zurita⁴⁰ o Luis

38 María Cruz ROMEO, «Memoria y política en el liberalismo progresista», *Historia y Política*, núm. 17, 2007, p. 69-88.

39 Jesús TORRECILLA, *España al revés. Los mitos del pensamiento progresista (1790-1840)*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2016.

40 Rafael ZURITA, «El progresismo, héroes e historia de la nación liberal», a M. C. ROMEO i M. SIERRA (coord.), *La España liberal, 1833-1874*, vol. II. M. PÉREZ LEDESMA i Ismael SAZ (dir.), *Historia de las culturas políticas en España*, p. 317-346.

Garrido,⁴¹ ha escrit força sobre les diferències simbòliques en la construcció cultural de la nació entre progressistes i moderats durant aquells anys en el conjunt de l'espai nacional. Si no s'observa quina és la intencionalitat dels discursos, els seus contextos o el diàleg que s'estableix amb d'altres, l'exegesi discursiva pot errar el tret. Marfany analitza l'ascens del regionalisme a través de l'escultura monumental, però obvia els contextos i la confrontació d'imatges nacionals amb els discursos commemoratius monàrquics isabelins o l'impacte que havien tingut les transformacions urbanístiques durant els anys de la revolució liberal i les tensions que havien generat entre les diverses identitats liberals.

Marfany matisa en la seva conclusió la tesi de Josep Maria Fradera en diferenciar entre el patriotisme nacional i l'amor al país català: mentre que el primer és cívic i racional, l'altre és sentimental i espontani. L'origen del primer el remunta a la Guerra del Francès, tot i que bona part de la seva simbologia nacional s'havia forjat i difós en el segle precedent, i el segon podria haver estat una conseqüència de la construcció cultural de la nació des d'una perspectiva centralitzadora que impedis el desenvolupament de formulacions polítiques diferents, com succeeix en altres latituds de l'antiga monarquia borbònica. A parer de Marfany, el regionalisme català tingué una autonomia limitada a la projecció dels interessos d'un determinat grup social, la burgesia industrialista, que no interaccionà amb la construcció de la nació que feien altres agents històrics; i tampoc no generà continguts nacionalitzadors distints en funció de la participació en altres identitats polítiques, de gènere i socials, que connotessin de forma diversa els significats de la nació.

41 Luis GARRIDO MURO, «Dos naciones en una. La nación progresiva», a Antonio MORALES MOYA, Juan Pablo FUSI AIZPURÚA i Andrés de BLAS GUERRERO (coord.), *Historia de la nación y del nacionalismo español*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2013, p. 263-276.

Aquest és, sens dubte, un llibre imprescindible per conèixer la primera meitat del segle XIX a Catalunya, malgrat les mancances esmentades, i estic convençut que serà un text del qual sorgiran altres recerques que enriquiran el debat, com ja ho va fer ara fa dues dècades el malaurat historiador Pere Anguera,⁴² tan sovint mal interpretat, que desvetllà els fonaments d'una catalanitat que no sempre trobà l'encaix adequat amb la construcció nacional de l'Estat liberal espanyol.

42. Pere ANGUERA, *Els precedents del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 2000.

Copyright © 2017. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.